

УДК 930(477)

Тригуб П.М., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили

Василь Миколайович Доманицький (1877-1910) – редактор “Історії України-Русі” М.М.Аркаса

У статті висвітлюється наукова та редакційна діяльність відомого українського культурного діяча В.М.Доманицького, його робота над виданням “Історії України-Русі” М.М.Аркаса.

The article illuminates the scientific and editorial work of a well-known Ukrainian cultural worker V.M.Domanitsk'kyi. His work on editing “History of Ukraine-Rus” of M.M.Arkas is discussed.

Тригуб Петро Миколайович (1935 р.н.). У 1958 р. закінчив Харківський державний університет ім. О.М.Горького. Доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, дійсний член Української академії історичних наук, завідувач кафедри міжнародних відносин, історії та філософії Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили. Автор понад 120 наукових публікацій, в т.ч. 10 монографій. Тематика наукових досліджень – *Україна в період національно-визвольних змагань 1917-1920 рр., історичне хрестознавство, аграрна історія України.*

Вчений-історик, письменник, філолог, археолог, етнограф, критик, публіцист, перекладач, бібліограф, журналіст і редактор, громадсько-культурний діяч, дійсний член Історичного товариства Нестора-літописця, співробітник “Киевской старины”, співзасновник видавництва “Вік”, організатор кооперативного руху в Україні В.М.Доманицький народився 19(7) березня 1877 року на Звенигородщині, в с. Колодистому (тепер Тальнівський район Черкаської області) в родині священика.

Навчався в IV Київській гімназії, потім – в Київському університеті св. Володимира (1895-1900), де пройшов славнозвісну школу українознавчих студій професора В.Антоновича. Його товаришами в цей час були Г.Лазаревський, Д.Антонович, С.Єфремов, В.Лучицький, В.Чаговець, М.Кривинюк, А.Лівицький, М.Василенко, Д.Щербаківський – майбутні суспільно-громадські та культурні діячі. У студентські роки Василь Доманицький деякий час мешкав на квартирі В.Антоновича. Дерев’яний будиночок № 20 на розі тодішніх Кузнечної та Жилинської вулиць був одним із найбільших осередків культурно-політичного життя Києва. В його стінах складався бібліографічний словник українських діячів, В.Антонович читав приватні лекції з української козаччини, відбувалися конспіративні вечори пам’яті Т.Шевченка.

Після закінчення університету В.Доманицький деякий час вчителював, збирав і досліджував народні пісні. Мав неабияку пристрасть до науки: займався етнографічними студіями, брав участь в археологічних розкопках на Звенигородщині. Автор праць “Козаччина на переломі XVI-XVII ст.”, “Пісня про Нечая”, “Баляда про Бондарівну”, “Піонер української етнографії З.Долленга-Ходаковський”, “Критичний розслід

над текстом “Кобзаря” (1907), “Авторство М.Вовчка” (1908), був редактором першого повного видання “Кобзаря” Т.Г.Шевченка (1907). Був фактичним редактором органу української фракції в I і II Державних Думах – “Рідна справа – Думські Вісті”. Автор численних статей на політичні і громадські теми. Видав багато популярних брошур про Галичину й Буковину.

Василь Доманицький не змарнував жодної хвилини без праці як творчої, так і громадської. За спогадами його сучасників, він ніколи не дбав про себе. Недоїдав, а свої мізерні кошти вкладав у книги, громадські справи. Усього 10 років активної праці, з них п’ять – у ліжку, але й вони були заповнені працею. Так, на побережжі Адріатичного моря, в лікарняному ліжку, він перекладає “Жерміналь” Золя, російські повісті Марка Вовчка. О.Лотоцький писав про нього, що він мав “феноменальний стимулятор людської енергії”.

За громадську діяльність В.М.Доманицький був засуджений на заслання на Північ, згодом замінене на 3-річне перебування за кордоном. Помер в Аркашоні (Південна Франція) 10 вересня (28 серпня) 1910 р. На похоронах В.Доманицького промови були заборонені. Численну жалібну процесію супроводжувала озброєна поліція. Були там з Києва С.Єфремов, Є.Чикаленко, Л.Яновська. Він прожив усього 33 роки, але залишив по собі велику спадщину, яку ще треба вивчати і вивчати [1].

Саме В.М.Доманицькому належить величезна заслуга у підготовці й виданні Аркасової “Історії України-Русі”, про що йдеться у даній статті.

Про свій намір створити популярну “Історію України” М.М.Аркас заявив редактору “Киевской старины” В.Науменку ще у 1901 р. 13 лис-

топада Науменко пише Аркасу: “Що ж до Вашого наміру написати “Історію України”, призначену для читача-неспеціаліста, то тільки я можу сказати Вам велике спасибі та додати до того: “Щасти, Боже!” Вельми потреба у такій книжці, але якщо Ви намірятиметесь написати її по-українськи, то доведеться видавати її за кордоном, бо тутешня цензура навряд чи пропустить таку книжку” [2].

Науменко пропонує написати її російською мовою. “Киевская старина” ще у 1900 р. оголосила конкурс на написання “Історії України” і визначила премію у 1000 руб., але поступила тільки одна робота, яка не задовольнила редакцію. На цей час Аркас уже мав рукопис, бо Науменко радить сьомий розділ поділити на два: до Полтави і після Полтави і познайомитись із першим томом “Історії України-Русі” М.С.Грушевського, яка на той час вже вийшла [3]. Однак робота над “Історією” просувалася повільно, бо не було коштів та й видати її українською мовою на той час було нереально.

Перша російська революція створила умови для випуску в світ Аркасової праці, однак потрібні були кошти, досвідчений редактор та грамотні друкарі. Є.Чикаленко 17 серпня 1905 р. радить Аркасу писати історію України у повному обсязі, а не зупинятися на Мазепі: “Наш народ нічого не знає про свою історію. Історія Грушевського непідходяща для народу. З приводу друку радить звернутися до С.О.Єфремова, зав. видавництвом “Вік” [4]. 2 вересня 1905 р. той дав свою згоду, повідомивши про це Аркаса [5]. Щодо редактора, то вибір пав на В.М.Домницького.

5 січня 1906 р. Василь Миколайович писав М.М.Аркасу, що редакційний комітет “Киевской старини” з охотою візьметься за видання “Історії” у вигляді додатків до часопису, а потім – окремою книжкою. Він рекомендував повідомити Володимира Павловича Науменка про свою згоду і надіслати книжку не гаючись [6]. Був також варіант друкування книги в Одесі. 19 травня 1906 р. Є.Чикаленко в листі до Аркаса висловлює задоволення щодо закінчення роботи над “Історією”: “Коли купить одеська фірма, то прохайте Комаря, щоб взявся держати коректуру, бо можуть покусувати Вашу працю. Коректура наших видань – важна річ, бо наборщики не знають мови, а калічать її” [7]. 24 червня Є.Чикаленко пише Миколі Миколайовичу, що всі клопоти по виданню історії візьме на себе

видавництво “Вік” і член видавництва В.М.Доманицький: “Тепер видавництво не має грошей на таке велике і дороге видання, а через те кошти повинні бути Ваші. Ви оплатите працю коректора (по 2 руб. за аркуш) і працю Доманицького, бо він посади не має і живе з літературного заробітку. Видання буде Ваша власність, Ви здасте його на комісію і потроху вернете свої видатки” [8].

31 грудня 1906 р. Є.Чикаленко повідомляє Аркаса, що в газеті не варто вміщувати “Історію” – можуть конфіскувати тираж, краще це зробити в “Киевской старине”: “Я думаю, вони охоче згодяться друкувати, бо Ви з їх нічого не візьмете гонорару” [9]. Врешті-решт Аркас вирішив видавати книжку в Петербурзі, де в той час знаходився обраний ним редактор.

У лютому 1907 р. Доманицький одержав від Аркаса рукопис, який йому при побіжному перегляді дуже сподобався як за змістом, так і за викладом, і він навіть зізнався, що боявся тримати у хаті цю “працю, щоб не загинула часом”. Він хвалить автора за популярний виклад української історії, але рекомендував порозбивати окремі довгі речення на трохи коротші та уточнити деякі терміни, а також більш ґрунтовно охопити ХІХ ст. [10].

Доманицький цілком віддався Аркасовій праці. Тричі він перечитав і виправив до дрібниць оригінал. 21 лютого він писав, що вже вичитав і подав до друку четверту частину “Історії” (до литовської доби). Він рекомендував трохи збільшити скіфо-сарматський період, приділити при цьому належну увагу не тільки скіфам, а й іншим народам, і зазначити, що “правітчизна українців – Подніпров’я з дуже давніх часів”. Редактор сумнівався, чи потрібен окремий розділ для географічного огляду України: “Розуміється, коротеньку згадку про те, скільки нас і де ми сидимо, треба давати, але вилічувати усі протоки – чи підходить воно до такої популярної праці, як Ваша? Щодо окремих закутків (Біла Русь, Чорна Русь і т.д. з важливішими городами), то теж чи не полякає все це читача, скоро натрапить він на таку важку матерію на першому ж кроці?”. Він радив автору з шести сторінок географії зробити одну-дві, відокремити українську територію від білоруської та литовської, щоб останні не виглядали як українські землі, “де проходило наше історичне життя” [11].

Василь Миколайович працював над книгою Аркаса ретельно і прискіпливо. 8 березня 1907 р.

він писав: “Зараз я дочитав вже до Мазепи – це 2/3 праці... Що ж до дальших частин “Історії”, то XVI вік у Вас значно слабший за інші періоди і доведеться його мало не наполовину наново написати”. Він докоряє Аркасу за надто довірливе ставлення до Бантиш-Каменського, який у XVI вік попереносив чимало такого, що з’явилося тільки у XVII ст. (організація й устрій козаччини, полки та інші). Не було і тих реформ польських королів (Баторія та ін.), про які понаписували у “благочестивом рвенні” наші літописці. Над “виправленням” XVI ст. редактор працював досить довго.

В.М.Доманицький задоволений авторським баченням періоду від Богдана Хмельницького до Мазепи, але розділи, що стосуються внутрішнього життя другої половини XVII ст., дуже короткі та конспективні. Гострі дискусії викликали питання про Петра I і Павла Полуботка. Доманицький погоджувався з Аркасом, що в сучасній їм історичній літературі їхні образи висвітлені неправдиво, але “хіба в нашій історії, особливо з часів князівства, мало всяких цілком неправдивих оповідань, які, однак, ми подаємо, додавши “літописець оповідає”, “оповідають нібито” та ін. [12].

Пильно стежив Василь Миколайович і за історичними картами до книжки, ляяв видавців: “Карта XVI-XVII ст. геть попсована, Львів і Галичина опинилися у Малій Польщі. Ох, і дістанеться від критиків за цю карту! Галичани сердяться” [13].

Велику увагу редактор приділяв ілюстраціям до “Історії України-Русі”. Він рекомендує викинути малюнок “Здача Варшави Суворову” (“До чого вона нам здалася?”), але додати Аскольдову могилу, пам’ятник хрещення Русі, портрет Пилипа Орлика, будинок Мазепи у Чернігові, церкву, раду і курені запорозькі. Доманицький сам розшукав непогані портрети Юрія Хмельницького, Петра Дорошенка, Кочубея, Полуботка, Самойловича, Залізняка, його непокоїть відсутність портретів Івана Сірка, Пилипа Орлика. Він дав доручення своїм друзям розшукати домовину Мазепи у Галаці і сфотографувати її.

Турбують редактора питання чисто технічні, зокрема формат і шрифт майбутньої книги: він має бути такий самий, як формат книги М.С.Грушевського “Історія України-Русі”. В разі більшого формату видання книги подорожчає завдяки збільшенню кількості малюнків і паперу та й шрифт доведеться брати буйніший”.

В.М.Доманицький висловив сумнів, чи можна буде надрукувати таку книгу в Києві: “Мабуть, чи не доведеться у Петербурзі і друкувати? Він дбає про українську орнаментовку книги, щоб “виглядала б дуже пишно” [14].

Десь у березні 1907 р. було прийняте остаточне рішення друкуватися у Петербурзі, бо типографії у столиці були оснащені краще з технічного боку. Редактор займається кошторисом цього видання, намагаючись зробити його якнайдешевшим, бо витрачалися гроші самого Миколи Миколайовича. Передбачалося, що для виготовлення кліше 206 малюнків у майстерні Прокудіна-Горського потрібно витратити до 1000 руб. з розрахунку 30 коп. за 1 кв. дюйм. Історичні карти для 5000 примірників будуть коштувати 750 руб. Набір книги обійдеться по 20 руб. 35 коп. за друкований аркуш (по 50 коп. за 1 тис. знаків), за друк при накладі 5000 примірників – 5 руб. за аркуш, обкладинка – 3 руб., всього за набір – 570 руб., за друк – 924 руб., папір – 1572 руб. Таким чином, при накладі 5000 примірників собівартість видання становитиме 5587 руб., а при 7000 – 6810 руб. У першому випадку примірник обійдеться в 1 руб.12 коп., у другому – 97 коп. Доманицький сумнівався, чи не забагато це 7000 примірників, вистачило б і 5000, інакше кілька років довелось б реалізувати. У квітні 1907 р. він просив Аркаса вислати перші 1500 руб., бо треба сплатити за кліше, за папір – половину, та й друкарні “трохи дати” [15].

Пропонувалося частину накладу випустити у поліпшеному вигляді, решту зробити більш дешевою. Якщо продавати перші 1000 примірників по 3 руб., а 4000 – по 1 руб. 25 коп., малось одержати 8 тис. руб. виручки; при накладі 7000 примірників перші 2000 продавати по 3 руб., а 5000 – по 1 руб., одержимо 11 тис. руб. [16].

Ці розрахунки виявилися невтішними для Аркаса, про що він і написав редактору. 3 квітня 1907 р. Василь Миколайович запропонував зменшити наклад до 3000 примірників, з них – 2500 дешевих і 500 дорожчих. Ця кількість примірників розійдеться за кілька місяців. Це зменшить витрати на 1200 руб., тобто всього буде витрачено 4500 руб., а якщо зменшити ще дещо, наприклад, гонорар самому Доманицькому, то обійшлись б 4000-4200 руб. “Тоді дорогі примірники будемо продавати по 3 руб., дешеві – по 2 руб., одержавши виручки 6500 руб. Книгарня візьме 25% цієї суми, залишиться 4875 руб., ще й могли б одержати 500-600 руб. чистого барошу.

Правда, при цьому, писав Доманицький, ціна у 2 руб. за примірник видається великою, але для такого видання – це мала. Можна, нарешті, на дешевше видання оголосити підписку по ціні 1,5 руб. Питання полягає в тому, писав редактор, чи “можете Ви вкласти у видання, показане тільки що, чотири або трохи більше, як чотири тисячі рублів. Коли це буде можливе, тоді наша справа буде завершена, бо інакше, хто його знає. Видавців серед росіян на українське видання, особливо в Петербурзі, можна напевне сказати, що не знайдеться. Єдине могло б бути “Благодійне товариство”, якби воно якраз зараз ще не починало нове видання “Кобзаря”.

Василь Миколайович втішає Аркаса, що не обов’язково всі гроші внести відразу. Найперше, потрібно заплатити за кліше чи за папір, а друкарні – через місяць-другий. Сам він обіцяв нічого не брати, доки видання не поверне друкарських видатків. Він просив Миколу Миколайовича “спромогтися на рублів 3000-3200, то немає чого й вагатися, бо коли ще одтягнемо, тоді можуть завалитися усі мої комбінації, я можтиму пробути у Петербурзі тільки травень та червень. Тим то й важно було б, щоб в цей час вийшло й друкування” [17]. З листів до Аркаса видно, що Доманицький віддав дуже багато сил і енергії “Історії” і йому шкода б було, якби вся робота була марною. Він говорив, що є твори Грушевського, Грінченка, Коваленка, але це величини “несравнимые”, то – дрібні брошурки, а твір Аркаса – це солідна ілюстрована книжка. Грушевський, звичайно, може написати книжку з великими достоїнствами, але “мова в ній відпихатиме читача”.

Доманицький хвалив Аркаса за мову: “Про нашу мову цього вже ніхто не скаже. Скажу по правді, у Вас, на диво, гарна мова. І от ця обставина та поруч з цим як ще гарно видати книжку – й мусить проложити шлях Вашій праці. Розважте, високошановний Миколо Миколайовичу, та скажіть рішуче слово: “Бути чи не бути!” Коли “так”, то зараз же сповістіть мене, та пустимо машину в хід... Коли ж “ні”, то доведеться відкласти справу в “довгий ящик”, як кажуть росіяни...” [18].

Аркас вислав деяку частину грошей, і у середині травня було виготовлено перші 40 кліше і набрані 5 друкованих аркушів тексту. Набір здійснювали 6 чоловік. Виявилися труднощі з набором українського тексту: не було літер і та є; наборщики вимагали додаткової оплати за

український текст як іншомовний. Довелося їм доплатити 50 рублів. Дорого обходилися карти. Василь Миколайович просить вислати ще хоча б 1000 руб. [19].

Ці кошти були надіслані, і в червні 1907 р. робота йшла досить успішно: набрано 8 аркушів, але до друку підписано лише один, бо велика кількість помилок у наборі. Поступово наборщики привичаїлись до українського тексту, і “можна буде обійтися трьома коректурами”. Доманицький регулярно вислав до Аркаса вичитані сторінки тексту. В цей час були готові майже усі кліше, за винятком кількох малюнків. “Литовських князів підретушували, і вони кращі стали, як в оригіналі”. Всі кліше були гарної якості, лише кілька з них – “так собі”.

Спробував Василь Миколайович видати карти гравюрою, але це мало коштувати 2000 крб. Довелося відмовитися від цього наміру і зупинитися на цинкографії – це “дешевше і скоріше буде”. Однак раніше серпня карти не вийдуть з друку, “на той час і книжка вже підоспіє”. Водночас він скаржиться, що “дуже вже паскудно в Петербурзі” і має намір на літо перебраться до Фінляндії [20].

Поселившись у Фінляндії, Доманицький не припиняє бурхливої енергії по виданню Аркасової “Історії”. У липні він надіслав автору 4 готові друковані аркуші, у набір подав матеріал аж до Мазепи (15 аркушів), зробив першу коректуру “до Сагайдачного”; малюнки теж, здається, “не дуже лихі”, “дешевше видання зовсім таки біленьке і чистеньке буде”; карти друкуються. Просить надіслати ще 500 рублів, бо треба дати частину за карти. Василь Миколайович писав, що друкарня щось мляво друкує, а потрібно, щоб у серпні закінчилось усе, бо “в кінці серпня і я зовсім помандрую на Україну. Хоч тут славно: і люди, і природа, та все ж до своїх рідних злиднів тягне” [21].

У кінці липня Доманицький надіслав Аркасу ще два аркуші набору. “Боюся, чи все в них Вам буде до вподоби... Напишіть, що в цих двох аркушах є негарзд” [22].

У серпні 1907 р. робота над виданням загальмувалася. Потрібно було вносити дуже багато виправлень у набраний текст, що викликало незадоволення наборщиків. “Великий клопіт з оригіналом буде аж до 11 аркуша, – писав він Аркасу 2 серпня, – бо у мене рука погана, пишу дрібно, і в кожній коректі доводиться щось підправляти. Згодом, як верну Вам оригінал, побачите,

що то за морока. А скільки ж то ще в коректах стилістичних поправок робиться. Хотілось би якнайкраще – оскільки моєї снаги”. До того ж Доманицький побоювався, що робітники друкарні застрайкують. “Ясне діло, мені доведеться, мабуть, увесь вересень [знаходитись] у Петербурзі, а це мені зовсім не подобається” [23]. Увесь оригінал вже був відданий у набір, карти вже прислали на коректуру.

29 вересня Доманицький повідомив Аркаса, що прочитав коректуру останнього аркуша, всього – 24 аркуші; сторінки з передмовою, змістом, список малюнків і портретів, сторінка з помилками, родоводи, карти займуть ще 4-4,5 аркуша. Художнику Ткаченку редактор замовив малюнок для обкладинки у чотири кольори: “Вгорі – степ, могили, а над могилами – орел чорний. Коло могили козацькі причадали лежать. Під цим малюнком, що займає 1/4 сторінки, йде письмом типу часів Литовського Статуту підпис “Історія України-Русі. Написав Микола Аркас”... А по боках, у старовинних рушників перезнято орнамент... Ззаду, на обкладинці, я зробив маленьке кліше – козацька зброя”. Василь Миколайович для остаточного розрахунку просить Аркаса надіслати ще 300 руб. Водночас він побоюється, що його заарештують з приводу “Тромадської думки”, в такому разі завершить справу О.Лотоцький, якому редактор передав на всяк випадок усі рахунки. “Слава богу, що хоч текст вчитав” [24].

Велику роботу В.М.Доманицький провів щодо реалізації накладу майбутнього видання. Ще 12 березня 1907 р. він повідомив Аркаса, що українська книгарня у Києві візьме за готові гроші 1000 примірників [25]. Він турбувався про оголошення і рекламу, пропонував дешевше продавати книгу учням, студентам, учителям, священикам, селянам. Водночас пропонує видати альбом портретів історичних осіб з текстовим супроводом на одну сторінку до кожного портрету. Об’єм альбому мав би становити не більше 10 аркушів, набір і друк його коштував би рублів 120, а папір – рублів 300-350 на 3 тис. примірників. Всього б видання коштувало б рублів 400-500, тобто по 15 коп. примірник, а продавати треба б по 50 коп.

Робота над рукописом та виданням “Історії” затягувалася, у Василя Миколайовича загострилась давня страшна хвороба – туберкульоз [26]. Він переїжджає у Польщу, в Закопане, а в той час у грудні книжка була вже видана. “І справді

гарно виглядає, – писав він Аркасу, – не соромно в люди показатися. А проте побачимо, що наші критики скажуть”. Він розповідає про зустріч з молодим істориком В.Липинським (“другим Антоновичем”), за походженням з родини польських аристократів, але “зрікся польщизни і став українцем”. Доманицький подарував Липинському примірник Аркасової “Історії”, який ознайомився з ним і дав схвальний відгук. Крім того, в Закопане книгу прочитав один селянин з Київщини, “свідомий українець”, і схвально відгукнувся про неї. Доманицький надіслав примірники “Історії” С.Єфремову, Матушевському, В.П.Степаненку, Богдану Лепкому. Одночасно він редагував нове видання “Кобзаря”, перекладав лекції В.Б.Антоновича “Домонгольська Русь та Литва”, які мали вийти під його редагуванням та М.С.Грушевського [27].

Для В.М.Доманицького і М.М.Аркаса дуже важливими були відгуки на їхнє видання. Редактор намагався не пропустити жодної рецензії. 6 січня 1908 р. він повідомив автора, що перша рецензія вийшла у № 5 “Діла”. В.Липинський зауважив, що вдалим вийшов розділ про І.Мазепу, варто було б дати окремою брошурою про нього – “метеликом в народ пустити” [28]. На книгу Аркаса відгукнувся Д.Дорошенко, який у № 6 газети “Рада” дав рецензію, де дорікнув, що не подано суперечку про початковий період української історії. Василь Миколайович на це зауважує: “Для чого нам клопотати, зрештою, дурними теоріями нашого читача. Так само й про поділ на періоди небагато вартий”.

Тепло відгукнувся Є.Чикаленко. 9 липня 1908 р. він писав: “Я без перебільшення скажу, що Ваша книжка після “Кобзаря” єсть найкорисніша. Вона розходитьсь добре, читається з великим інтересом і будить любов до свого краю, його минулого і пробуджує надію на майбутнє. Одним словом, ця книжка, на мою думку, повинна стати наряду з “Кобзарем” настільною книжкою у кожного українця”, радить швидше готувати друге видання, бо “ваша історія не побоїться конкуренції, бо вона написана дуже, дуже популярно”. Він пропонує 1500 примірників подарувати його газеті “Рада”, які вони розішлють передплатникам [29]. Аркас на це охоче погодився [30]. Чикаленко засуджує Грушевського за його негативну рецензію, яка надрукована у “Літературно-науковому віснику” за 1908 рік, кн. VIII [31].

Особливо обурила Доманицького рецензія Фотія Красницького, який досить гостро нападав на ілюстрації: “Одне мені гірко, якби це говорив справжній художник, а не маляр. Хоч він і в Академії художній навчався, і “Запорожці на пасіці” намалював” [32]. Іншому рецензентові не сподобалось слово “жид” [33]. Незабаром вийшла дуже доброзичлива рецензія поета і вчителя В.Пачевського [34].

Тим часом книжка поступово поширювалася в Україні: “А “Історію” нашу купують навіть селяни” [35].

Прикрим для М.М.Аркаса та В.М.Доманицького серед схвальних відгуків довідатись про розгромну рецензію видатного українського історика М.С.Грушевського. У зв’язку з цим редактор 28 липня 1908 р. пише автору: “Я певен, що хоч проф. Грушевський напише і видасть свою історію (а зробить він це не раніше кінця року 1909-го – я в цьому певен), то буде розумна, але не популярна книжечка, буде “Очерк истории украинского народа” в перекладі на українську. Воно не зле й таку книжку нам мати – для інтелігента, але для широких верств, особливо для усякого несвідомого tiers état українського, наша історія просто ідеальна” [36].

15 листопада того ж року Доманицький знову пише про рецензію М.С.Грушевського, який “ополчився на Вашу “Історію України-Русі”... Слави собі... він не здобув”. В зв’язку з цим Василь Миколайович поставив питання про вихід з “Літературно-наукового вісника”: “Треба дати моральну оцінку його вчинкові. Як мені не прикро се зробити, а треба. Кажу “прикро”, бо від давнього часу, ще як Грушевський тільки готувався до професури, ми з ним приятелюємо, і не здалеку, а зблизька. Не вважаючи на свої хиби, історія робить своє велике діло. Будьте певні в цьому” [37].

Діяльність В.М.Доманицького, зокрема й по виданню “Історії України-Русі”, викликала незадоволення царських властей. Його ухвалили адміністративним порядком вислати на Вологодщину (“догадуюсь за те, що мав вплив на селян у своєму селі”). Василь Миколайович турбувався про заміну тяжкого для нього покарання, і 24 березня 1908 р. він з радістю повідомляє Миколу Миколайовича, що Вологодщину йому замінили на закордонне заслання до 10 грудня 1910 року, а Закопане йому добре допомогло у лікуванні хвороби.

Під час перебування у Польщі Доманицький з Липинським домовились про створення нового

видавництва “Селянська книжка”. Першим вийде нарис “Як хазяюють селяни в чужих краях (Німеччині, Бельгії, Голландії, Данії, Франції, Польщі)” [38]. Він планує друге видання “Історії”, просить М.Аркаса не турбуватися про гроші, бо вони надійдуть від книготорговця Степаненка за перше видання, хоч і не повністю; крім того, Аркасові доводилось сплачувати відсотки за позичені гроші на перше видання, але всі витрати мають бути покритими за рахунок другого видання і буде навіть чистий прибуток. Доцільно буде видати 6000 примірників дешевшого видання і 3000 дорожчого, тоді видання коштуватиме дешевше. Для ілюстрування він рекомендував чернігівського художника Жука і петербурзького Ткаченка [39].

Влітку 1908 р. В.М.Доманицький переїжджає у село Ясенів Горішній, продовжує турбуватися про долю Аркасової книги. 28 липня 1908 р. він пише Миколі Миколайовичу: “Історія” за кілька місяців стане бібліографічним раритетом... В Галичині, як тут чую, буквально усі тішаються і кажуть, що це найліпша книжка, яка тільки може бути для освідмлення, для гуртового читання... Отже, громадський суд над нами вже зложено, бал виставлено взагалі “добре”, отже, про се нічого турбуватися” [40].

Хвороба Доманицького загострилася. Аркас надіслав своєму редакторові 100 руб. на лікування. Подякувавши за допомогу, Василь Миколайович знову наполягає на підготовці до другого видання: “Малюнки вже можна зараз почати замовляти, бо це робота затяжна”. Розмірковує він і над поліпшенням змісту книги: Литву треба скоротити, а більш широко розкрити XVIII століття, а ще більше XIX, зокрема внутрішнє життя, побут. Щодо козаччини до часів Хмельницького, то потрібно дочекатися виходу VII тому “Історії” М.С.Грушевського – там буде багато нового і цікавого. Крім того, потрібно повиправляти “всі наші гріхи” відповідно до зауважень критиків, добирати ілюстрації, використати для ілюстрування тільки Ткаченка, а Жук з Чернігова виявився непридатним для цього [41].

Взимку 1908-1909 рр. В.М.Доманицький живе у Кракові. Разом з В.Липинським та Г.Хоткевичем він провів велику роботу по підготовці другого видання “Історії”. Аркасу надіслали реєстр малюнків і план-проспект. Вирішили залишити 122 старих малюнки і додати 90-100 нових та 43 нові фотографічні знімки. Зважаючи на те, що “Історія” є явищем небувалим і

понад 10 років має бути поза конкуренцією, вирішили друкувати не менше 10 тис. примірників. Кожний з п'яти розділів мав складатися з трьох частин: політична, внутрішня і культурна історія (за винятком першого розділу). “Треба “Історію” написати наново”. Потрібно наново написати 20-25 аркушів, бо Грушевський написав, що це робота просто компілятивна. Доманицький пропонує своє співавторство до першого і другого розділів. Друге видання Василь Миколайович розраховував завершити до Нового 1910 року. 10 тис. примірників буде коштувати 10-11 тис. рублів, а виручка складатиме 14,5 тис. рублів [42].

Однак ні Аркасу, ні Доманицькому не судилося побачити друге видання “Історії України-Русі”. Вже після їх смерті, у 1912 році, вона вийшла у Кракові, потім на довгі десятиліття цей твір був підданий забуттю, лише у кінці 80-х – 90-х рр. XX ст. книга М.М.Аркаса знову побачила світ, при цьому велику роботу провів відомий український історик, доктор історичних наук, професор В.Г.Сарбей.

Література

1. Доманицький Василь // Енциклопедія українознавства: Слов. частина / Гол. ред. В.Кубійович. – Париж; Нью-Йорк, 1966. – Т. 2. – С. 560; Доманицький Василь // Українська радянська енциклопедія. – К., 1979. – Т. 3. – С. 433; Доманицький Василь // Шевченківський словник у 2 т. – К., 1976. – Т. 1. – С. 195; Іскорко-Гнатенко В. Громадянський обов'язок

Василя Доманицького: Минуло 125 років від дня народження вченого // Літ. Україна. – 2002. – 28 березня (№ 12). – С. 7.

2. Державний архів Миколаївської області, ф. 468, стр. 12, арк. 2.
3. Там само.
4. Там само, стр. 21, арк. 8.
5. Там само, стр. 24, арк. 4.
6. Там само, стр. 7, арк. 1.
7. Там само, стр. 21, арк. 15.
8. Там само, арк. 16-17.
9. Там само, арк. 28.
10. Там само, стр. 7, арк. 1а-2а.
11. Там само, арк. 3.
12. Там само, арк. 16.
13. Там само, арк. 48.
14. Там само, арк. 4-9.
15. Там само, арк. 28-29.
16. Там само, арк. 22-23.
17. Там само, арк. 24-27.
18. Там само, арк. 27.
19. Там само, арк. 30-31.
20. Там само, арк. 32-33.
21. Там само, арк. 35.
22. Там само, арк. 37.
23. Там само, арк. 38-39.
24. Там само, арк. 40-41.
25. Там само, арк. 11.
26. Там само, арк. 43.
27. Там само, арк. 45-46.
28. Там само, арк. 47-48.
29. Там само, стр. 21, арк. 35-36.
30. Там само, арк. 39 зв.
31. Там само, арк. 40.
32. Там само, стр. 7, арк. 49-50.
33. Там само, арк. 51-52.
34. Там само, арк. 57-58.
35. Там само, арк. 58.
36. Там само, арк. 62.
37. Там само, арк. 73-74.
38. Там само, арк. 55-56.
39. Там само, арк. 60-61.
40. Там само, арк. 62.
41. Там само, арк. 70.
42. Там само, арк. 80-86.

Надійшла до редколегії 05.07.2002 р.